

**Сучасна модель сімейного виховання з погляду історичної
ретроспективи**

**Современная модель семейного воспитания с точки зрения
исторической ретроспективы**

The modern model of family education in terms of historical retrospectives

У статті розкриваються підходи до побудови сучасної, взірцевої моделі сімейного виховання на основі історичного досвіду України кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: модель, сімейне виховання, взірцева сім'я, ідеальна модель виховання.

The article covers approaches to building a modern, her exemplary model of family education based on historical experience of Ukraine late nineteenth - early twentieth century.

Keywords: model, family education, an exemplary family, ideal model of education.

В статье раскрываются подходы к построению современной, образцовой модели семейного воспитания на основе исторического опыта Украины в конце XIX – в начале XX столетия.

Ключевые слова: модель, семейное воспитание, образцовая семья, идеальная модель воспитания.

Сучасна парадигма виховання дітей у сім'ї надає поняттю «сімейне виховання» нового звучання й визначається як формування і становлення особистості. У результаті виховання у дитини виробляється готовність до життя в соціумі, що характеризується оволодінням такими якостями, як уміння діяти, приймати рішення, розрізняти добро та зло і вибирати своє

місце в цих моральних вимірах (у суперечностях вибудовувати стосунки з різними людьми), знаходити необхідну інформацію й успішно використовувати її тощо. Виховання дітей у сім'ї забезпечує не тільки змогу дитини жити в суспільстві (умови життєдіяльності дитини, її продуктивна діяльність і спілкування, що сприяє нормальній соціалізації), але й утверджувати себе як особистість (процес індивідуалізації, набуття власного соціального досвіду, вироблення свого стилю і способу життя). Нині відбувається переосмислення сутності самого процесу сімейного виховання: необхідність виходити із власне педагогічного досвіду батьків; урахування досягнень як вітчизняних, так і зарубіжних учених у галузі сім'ї, сімейного виховання; використання історично усталених цінностей народного сімейного виховання, його форм, методів, прийомів і засобів.

На сьогодні існує широке розмаїття думок, поглядів, концепцій, підходів до розв'язання загальних і конкретних проблем виховання у різних типах сім'ї, зокрема сучасників дослідників (І. Бех, В. Кравець, Г. Постовий, С. Харченко та ін.), які розробляють різноманітні питання виховання дітей у сім'ї [1; 2; 3; 4].

Аналіз першоджерел засвідчив, що сімейна система виховання визначається структурно-функціональною моделлю сім'ї, метою, що визначає таку систему, складовими (підсистемами) – подружжя, батьки – діти, брати – сестри, порядком роботи цих підсистем (у сім'ї це визначається правилами, моделлю спілкування, рівнем самооцінки, цінностями сім'ї), формами, методами, засобами, прийомами життєдіяльності всіх складових системи (у сім'ї – харчування, матеріальне забезпечення, місце проживання, діяльність і взаємодія поглядів на інтелектуальне, емоційне, фізичне, соціальне і духовне життя членів сім'ї), засобами реагування на зміни, що відбуваються поза системою (у світі, країні, регіоні, школі тощо) [5].

Зміна мети сімейного виховання спонукає до перегляду й уточнення його основних принципів із урахуванням історичного досвіду. У своєму дослідженні ми виходимо з того, що принципи – це рухома складова процесу

сімейного виховання, які працюють як певні настанови й окреслюють шляхи досягнення мети виховання (у нашому дослідженні – сімейного) відповідно до встановлених наукою закономірностей виховання. Адже саме принципи визначають, якому змісту виховання надають перевагу батьки з тим, щоб розширити й збагатити життєвий досвід дітей, за допомогою яких виховних форм вони будуть це робити, які методи оберуть для досягнення поставленої мети. Таким чином, у теорії сімейного виховання принципи дають змогу визначити найінтенсивніші напрями роботи. Серйозні перетворення системи принципів викликає зміна або уточнення самої мети виховання, але й не менше значення має і поглиблення наукової думки в галузі вивчення закономірностей виховання особистості в сім'ї.

Аналіз історичного розвитку сімейного виховання дав нам змогу виокремити підходи та принципи, на яких ґрунтується практика виховання дітей у сім'ї: антропологічний підхід; принципи природовідповідності; культуровідповідності; народності; гуманізму; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; єдності виховання з життям; педагогічної взаємодії соціальних інституцій з сім'єю дитини; пріоритетності соціального досвіду дитини; ціннісно-змістового спрямування виховання; соціальної єдності й співпраці, співтворчості.

Вивчення історії розвитку виховної сімейної системи показало, що виховання в сім'ї реалізується за допомогою системи методів, за якими здійснюється вплив на дитину: приклад, педагогічна вимога, вправи (реалізуються через систему навчання), навіювання, словесні методи, доручення, заохочення.

Історія становлення інституту сімейного виховання, форм і методів, правил і прийомів дала нам змогу обґрунтувати стратегію розвитку теорії і практики виховання дітей у сім'ї, тобто побудувати структурно-функціональну модель сімейного виховання на основі історичної ретроспективи. Ми побудували модель сімейного виховання, яка ввібрала в себе найкращі зразки практики виховання дітей у сім'ї з урахуванням

наукових підходів та концепцій, обґрунтованих у попередніх розділах відомими фундаторами наукових основ сімейної педагогіки. Виходячи з того, що сімейне виховання, як і інші галузі виховання, дає результат через певний, навіть тривалий час, то саме така виховна система з урахуванням історичного досвіду потребує виокремлення перспективних, стратегічних ліній розвитку. Для побудови такої моделі ми визначили такі основні підсистеми: структурно-функціональна основа сім'ї, за якою вона може бути ідеальною; місце і роль сімейного виховання в суспільстві; мета та основні завдання виховання дітей у сім'ї; напрями і способи її досягнення; принципи, форми, методи, засоби та прийоми розвитку і формування особистості дитини в сім'ї; нормативно-правова основа розвитку та виховання дітей у сім'ї; провідні умови ефективного виховання дітей у сім'ї; форми роботи сім'ї, школи, громадських організацій із питань виховання дітей; провідні концепції виховання дітей у сім'ї.

Дослідження показало, що сімейне виховання в різні історичні періоди й у різних концепціях спрямовувалося на розвиток у дітей потреби та здатності до діяльності, до входження у взаємодію зі світом природи, досягненнями людської цивілізації, світом мистецтва. У сім'ї забезпечувалася трудова, ігрова, художня, пізнавальна, фізична діяльність.

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що важливими в сім'ї були й залишаються такі форми роботи, які забезпечують гармонійний розвиток дитини на інформаційному рівні. Для цього батьки цілеспрямовано орієнтували дітей на певну інформацію або обмежували її; створювали ситуації, за яких у дітей розвивалося почуття причетності до сімейних подій, суспільних явищ; навчали дітей виробляти власну позицію стосовно них, висловлювали свою думку, створювали ситуації особистого вибору в процесі трудової, інтелектуальної діяльності.

Сімейне виховання передбачає наявність у батьків знань по догляду за дітьми й безпосереднє виховання за певними правилами: народнопедагогічна основа, знання наукових концепцій, обґрунтованих вітчизняними й

зарубіжними вченими, через систему педагогічної освіти за власними проектами і моделями. Усі батьки бачать своїх дітей чесними, здоровими, сильними, добрими, з почуттям власної гідності, розумними, з легким характером, тобто вони мають природне бажання пишатися своєю дитиною.

Дослідження також показало, що виховання дітей у сім'ї історично вибудовувалося на провідних напрямках і формах роботи, зокрема трудовому, фізичному, розумовому, моральному, естетичному, суспільному.

Концепції сімейного виховання вітчизняних учених, практика виховання дітей у сім'ї на терені України кінця XIX – початку XXI століття дали змогу визнати, що виховати дитину в сучасній сім'ї – значить навчити її розуміти, поцінювати і розвивати своє тіло, вважати його красивим і корисним, реально і чесно оцінювати себе й оточуючих, не боятися ризикувати, творити, виявляти свої здібності, не боятися щось змінювати, коли цього вимагає ситуація, уміти пристосовуватися до нових умов, зберігаючи те істотне, що є актуальним, відкидати зайве, непотрібне.

Якщо зібрати критерії, які розвивалися, формувалися, унормовувалися історично, то за такої моделі сімейного виховання матимемо молоду людину, фізично здорову, морально розвинену, яка розуміє й любить інших, веселу, активну, реальну, творчу, продуктивну, діяльну. Людину, яка може самостійно стояти на власних ногах, уміє любити й боротися, поєднуючи в собі ніжність і твердість, усвідомлюючи різницю між цими якостями, може досягти в житті поставленої мети. Така людина здатна до самооцінки, комунікабельна, дотримується цінностей сім'ї, розуміє своє місце і призначення в суспільстві.

У таких сім'ях є життєва енергія, взаємодія і взаємопідтримка, відсутнє напруження, суворі, понурі, похмурі обличчя. Члени сім'ї дивляться один на одного відкрито, а не відводять очі. Розмовляють зрозумілою, відвертою мовою, що теж гармонізує стосунки в сім'ї.

У такій сім'ї все побудовано розумно, із серцем і душею. У таких сім'ях найбільшими цінностями є життя та почуття. Батьки відчують себе

розумними лідерами, не ставляться зверхньо до дітей, головне для них – залишатися людяними в будь-яких ситуаціях. Вони з повною готовністю висловлюють дитині свою думку про її вчинки, дії, досягнення, успіхи, незалежно від того, хороші вони чи погані, розповідають про свої досягнення, проблеми; про горе і радість; успіхи та прорахунки, власним прикладом вчать дітей дотримуватися норм суспільної поведінки.

Важливим є виховання у дітей самооцінки, створення атмосфери відкритого спілкування на засадах гуманізму, взаємоповаги, толерантності, демократизму, національного менталітету. Дослідження показало, що здатність до самооцінки не передається спадково, вона формується в сім'ї. Адже, на думку вчених, перші 5-6 років самооцінка виробляється лише в сім'ї, коли дитина йде до школи, в її житті з'являються інші чинники, однак сім'я продовжує відігравати вирішальну роль протягом усього періоду дорослішання. В атмосфері сім'ї, де враховують індивідуальні особливості дитини, де гнучкі і відкриті правила спілкування, де немає гострих суперечностей, у дитини з'являється й тверде відчуття власної цінності. Таке розуміння і сприйняття сім'ї дітьми безумовно залежить від батьків, від їх розуміння і впевненості в тому, що самооцінку можна змінити в будь-якому віці, створивши належні умови для цього.

Щоб досягти успіхів у вихованні дітей, батьки за такої моделі сім'ї, як свідчить історико-педагогічний аналіз, мають підвищувати психолого-педагогічну та загальнокультурну підготовку.

Важливим для побудови сучасної, зразкової сім'ї є дотримання правил, за якими вона живе (функціонує), розвивається й виховує дітей.

Як показали історично існуючі в народній педагогіці правила життєдіяльності сім'ї, вони (правила) мають безпосереднє відношення до поняття «повинен», що ж стосується правил сім'ї, то вони об'єднують низку вимог до членів сім'ї, традицій, звичаїв, окреслюючи закони життєдіяльності сім'ї (домашня робота, побут, господарсько-економічна функція); індивідуального життя в сім'ї з урахуванням вікових особливостей дітей;

покарання і заохочення дітей та інші компоненти, які характеризують сім'ю, в якій виховуються діти. Однією з характерних особливостей гармонійної сім'ї є вміння співвідносити правила життєдіяльності сім'ї з певним історичним періодом, його ціннісними основами, що визначаються історичним розвитком нації, народу, сім'ї.

Дослідження показало, що виховання дітей буде ефективним, якщо в сім'ї правила дозволяють вільно обговорювати всі події, незалежно від того, радісні вони чи сумні. Саме така сім'я є гармонійною, і якщо змінюються правила, змінюється виховна ситуація в сім'ї.

Таким чином, на основі аналізу історичної ретроспективи становлення інституту сімейного виховання, особливостей його функціонування у різні періоди розвитку нашого суспільства, а також спираючись на сьогоденний стан дослідження цієї проблеми, нами побудовано структурно-функціональну модель ідеальної (взірцевої) сім'ї та доведено, що саме в ній може бути зреалізований ідеал сімейного виховання. За нашим дослідженням, така модель сімейного виховання включає основні підсистеми: структурно-функціональна модель ідеальної сім'ї (транспарантна, нуклеарна, біархальна, за наявності в ній не менше трьох дітей, що функціонує та взаємодіє у сукупності трьох підсистем: чоловік – дружина (подружжя), батьки – діти, брати – сестри); нормативно-правова основа розвитку та виховання дітей у сім'ї, що визначає місце і роль сімейного виховання в суспільстві (закони про сім'ю та шлюб, концепція сімейної політики, концепція сімейного виховання тощо); мета та основні завдання виховання дітей у сім'ї (формування і становлення особистості, формування готовності її до життя в соціумі через вміння діяти, приймати рішення, розрізняти добро та зло, обирати своє місце в цих моральних вимірах, знаходити необхідну інформацію й успішно використовувати її, утверджувати себе як особистість); напрями її (мети) досягнення (трудова, фізична, розумова, моральна, громадянська, суспільна, естетична, екологічна, статеві, правова, економічна, національна, полікультурна виховання);

підходи та принципи (антропологічний підхід; принципи природовідповідності, культуровідповідності, народності, гуманізму, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, єдності виховання з життям, педагогічної взаємодії соціальних інституцій з сім'єю дитини, пріоритетності соціального досвіду дитини, ціннісно-змістового спрямування виховання, соціальної єдності, співпраці, співтворчості); методи (приклад, педагогічна вимога, вправи, навіювання, доручення, заохочення, покарання, ідентифікація, орієнтація, адаптація, презентація, фасилітація, інгібіція); форми (гра, свята, спільна праця, екскурсії, вечори, прочитання та обговорення літератури, відвідування кіно, театру, туристичні подорожі тощо); засоби (слово, книги, іграшки, технічні засоби, журнали, знаряддя ручної праці, атрибути національної символіки, молитви тощо); провідні умови ефективного виховання дітей у сім'ї (знання батьками ціннісної основи виховання дітей; усвідомлене створення сім'ї і моральної готовності до виховання дітей; розуміння, що для виховання дітей необхідні знання з психології, педагогіки, медицини, фізіології, народної педагогіки, педагогіки сім'ї тощо; прагнення, щоб усі підсистеми структурно-функціональної моделі сім'ї залишалися непорушними, злагоджено функціонували); форми спільної роботи сім'ї, школи, громадських організацій із питань виховання дітей; провідні концепції виховання дітей у сім'ї (антрополого-гуманістична, лікарсько-педагогічна, народознавча, дитиноцентрична, природного розвитку, особистісноорієнтована, соціокультурна).

Проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики теорії та практики сучасного сімейного виховання як історико-педагогічного та соціокультурного явища. Перспективним визнаємо розгляд і визначення шляхів реалізації кожної підсистеми визначеної нами моделі.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 203 с.

2. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.
3. Постовий В. Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї : (історико-педагогічний аспект) / В. Г. Постовий // Педагогіка та психологія. – 1997. – № 1. – С. 185 – 190.
4. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності / Харченко С. Я. – Луганск : Альма-матер, 2007. – С. 339 – 348.
5. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – ХХ століття): монографія / В. Л. Федяєва. – Херсон: РІПО, 2010. – 348с.